

www.verujem.org

Знаменовање чела крсним знаком један је од најдревнијих хришћанских црквених обреда. Свети Василије га убраја, у молитву ка Истоку, међу неписана предања која сежу до Апостола. Показаћемо убрзо да је ово врло вероватна ствар и да се крсни знак доводи у везу са првобитном јудеохришћанском заједницом. Успели смо и да успоставимо неке аналогije са грчко-римским светом. Но њихов је значај другоразредан. Прво ћемо да направимо један преглед богослужбене употребе крста; затим ћемо да јој испитамо порекло; и на крају ћемо проучити њихово значење.

Знак крста се најпре јавља у крштењским обредима.²⁾ То је његова најдревнија примена. Управо на њу се позива свети Василије. Изворно је повезан за само Крштење, било да му претходи или следи. Сусрећемо га веома рано у сиријској Цркви, која чува стваре обичаје. Тиме се објашњава због чега он означава само Крштење код древних писаца. Тако и Аверкијев натпис са краја 2. века говори о народу „који носи печат сјајни“. Реч печат, сфрагис, означава крсни знак на челу. Касније када се крштењски обреди буду развили, сфрагис ће бити први обред вршен над катихуменима и израз првог посвећивања Христу. Тако Кводвултдеус, афрички епископ из 4. века пише: „Нисте још изнова рођени Крштењем, али сте се зачели у утроби Цркве“ (*О Символу*, 1, 1), Свети Августин прича у својим *Исјовесџима* како га је мајка по рођењу знаменовала крсним знаком по челу и дала му мало соли. Крстиће се тек четрдесет година касније!

Употреба крсног знака није била резервисана само за Крштење. Имао је крст своју улогу и у другим Светим Тајнама, миропомазању, помазању на самрти, и нарочито у Евхаристији. Но пре свега, хришћани су се знаменовали по челу пред свако важније

¹⁾ Пузето из: Jean Daniélou, „Le signe du tав“, у *Les symboles chrétiens primitifs*, Editions du Seuil, Paris, 1996, стр. 143-151.

²⁾ Ову тему сам већ обрађивао у *Вавилона и Антиррџа (на француском)*, стр. 76-96. Међутим, овде јој приступим са другим примерима.

занимање. Тако свети Јован Златоусти пише: „Све се крстом савршава. Крштење се даје крстом (потребно је уствари примити сфрагис); полагање руку се врши крстом. И било да смо на путу, у кући, било где, крст је велико добро, спасоносни оклоп, непробојни штит против демона“ (*Беседа на Посланицу Филипљанима*, 3, 13).

Овде се срећемо са важном мишљу да крст штити крштеног против демона. Он га чини неповредивим и тера демоне у бекство. Бројни догађаји о којима Оци говоре поткрепљују ову чињеницу.⁴¹ Крсни знак нарочито чини немоћним демоне који дејствују у незнабожачким обредима. Пруденције тако описује шта се десило једнога дана када је Јулијан Одступник приносио жртву Хекати. Жрец који је испитивао утробу једне од жртава, пребледе изненада и паде: „Цар престрављен као да је видео самога Христа, прећаше Му бљујући клетве; спусти дијадему, пребледе и погледа унаоколо присутне, не би ли видео неко крштено дете како је осенило чело крсним знаком и тако пореметило Зороастрине пра-ибине“ (*Апоџеосис*, стр. 489-493). Лактанције објашњава да је на исти начин присуство хришћанина који би се осенио сфрагисом онемогућавало пророштва и видовњаке (*Div. Inst.* 5,27). Григорије Чудотворац улазећи у незнабожачки храм „очисти крсним знаком ваздух загађен заразним запахом“.⁴²

Крст задобија тако значај у егзорцизмима. Знаменован на челу катихумена, он одагнава од њега силу злог духа под чијом влашћу је био. Исто тако и после смрти, када хришћанска душа напушта тело и пролази кроз атмосферу, станиште демона, они су одагнани сфрагисом на челу, док душа неосењена печатом постаје њихова жртва: „Као овца без пастира остављена на милост звери као готова жртва, тако је и душа која нема сфрагис остављена на (не)милост демонским замкама“;⁴³ „Незапечаћена ризница препуштена је лоповима, овца без жига незаштићена пред многим замкама“.⁴⁴

Не само да су хришћани палцем по челу чинили крсно знамење, већ постоје и сведочанства о практиковању правога тетовирања. Тетовирање се користило у незнабожачким култовима Диониса или Митре. Но по свему судећи сусрећемо га и код хришћана са темом крсног знака. Наслућује се у једном одељку код Светог Августина и односи се на Африку. Он каже да када незнабошци излазе из амфитеатра препознају хришћане по њиховој одећи,

⁴¹ Видети *Библија и Литургија*, друго издање, стр. 87-88.

⁴² Григорије Ниски, *Живот Григорија Чудотворца*, PG 66,916A

⁴³ Свети Амфилохије Иконијски, *О жени зреници* ; PG 26,62H

⁴⁴ Северијан на Габале, *О Кршћенју*, PG 31,432C.

фризури и по челу.⁶¹ Експлицитнији је Марко Ђакон из 5. века који у *Живојшу Порфирија из Газе* говори о троје деце која су упали у бунар и потом чудесно спасени јер су носили црвен крст насликан на челу.

Осим крсног знака на челу, почиње да се јавља и осењивање лица крстом. *Песме Соломонове* и Јустин на то указују већ у другом веку. Један натпис из гробнице Виале Манцони управо то показује.⁶² Лука де Тиј о томе сведочи у 13. веку. Упоредо се шири велики крст, сада најуобичајенији, који иде од чела до стомака и од левог до десног рамена (бар на Западу). На јавља се пре раног Средњег века. Могуће је да се појавио најпре као гест благосиљања или егзорцизма.

Овај литургијски гест, знак крста, почиње да се јавља такође као симбол на споменицима, фрескама, плитким рељефима, мозаицима и на другим разноврсним стварима. Представљен је по катакомбама већ од 2. и 3. века под видом или грчког крста +, или под видом латинског †. Али су са друге стране хришћани означавали крст и под мноштвом других видова подражавајући мање-више његов облик. Јустин, у другом веку умазује на крст представљен јарболом и пречагом за једра, плугом, секиром, војним ознакама (*Апологија*, 1,55). Видели смо да су неки од ових симбола коришћени у уметности управо у овом смислу.⁶³

Данас нас крсно знамење обично подсећа на дрво на коме је Христос распет. Притом се морамо запитати да ли је баш то било извор за крстообразно знаменовање чела у првим хришћанским заједницама. Но, изгледа да није било тако и да оно потиче од једног знака који је имао друго значење. Приметићемо заиста да више старих текстова повезује знак крста са словом тав које је у грчком имало облик слова Т. Реч је о Варнавиној посланици из 2. века (IX,8); тако је и код Григорија Ниског у 4. веку. Ове текстове је сабрао Уго Ранер.⁶⁴

Повезивање крста и тава потиче можда од сличности облика. Но ова сличност не задовољава. Наиме, грчко тав има облик Т, што не одговара крстообразном знаку на каквим се осењивало чело. Треба тражити нешто друго. Управо су Оци Цркве подсећали да Књига пророка Језекиља најављује да ће чланови месијанске заједнице носити на челу знак тав. Спомен на тај текст био је веома жив у јеврејској средини у Христово време. Наиме, Есени

⁶¹ Видети, А. Ронде, „Крст на челу“, *R.S.R.*, 42 (1954), стр. 392.

⁶² Карпинио, *От Пизагоре до Апокалипсе*, Париз, 1956, стр. 94. (на француском).

⁶³ Аутор мисли на претходна поглавља књиге чији је овај чланак део. – прим. прев.

⁶⁴ Hugo Rahner, „Das mystische Tau“, *Zeitschr. Kath. Theol.*, 76 (1953), стр. 386-410.

који су себе сматрали за есхатолошку заједницу (= заједницу последњих времена), носили су на челу Језекиљев знак (с.д.с., XIX, 19).¹⁰⁰

Али то није све. Свети Јован у Откровењу такође каже да ће Изабрани имати печат на челу. Читамо, наиме, како ће анђео спречити да дође зло на земљу „док не ставимо печат слугама Бога нашега на чела њихова“ (7,3). Мало даље, виђење нам открива 140 хиљада људи који „имаху Име Јагњета и Име Оца његовог написано на челима својим“ (14,1). А овај печат (сфрагис) који је Име Оца, знак је Језекиљев. Наиме јеврејско тав, које је последње слово алфавета, означава Бога, као и *омега* – Ω – на грчком. Са друге стране, као што је то показао Лемп¹⁰¹, обред који свети Јован описује у вези је крштењском праксом.

Изгледа, значи, да су први хришћани били знаменовани по челу знаком тав који је означавао Име Јахвеа. Но постављају се два питања. Најпре, не наилазимо ли на исту тешкоћу јер *тав* нема облик крста. Но управо ова очигледна тешкоћа јесте потврда. Наиме, у Христово време, тав се у јеврејској азбуци обележавао знаком +, или знаком X. У том облику га сусрећемо у палестинским костурницама из 1. века наше ере, где је могуће да се јавља прва хришћанска представа крста. Представљала је Име Јахвеа.

Остаје друга тешкоћа. Зашто би се хришћани осењивали знаком Имена Јахвеа? Но управо се израз „носити Име (Господње)“ појављује често у једном древном хришћанском спису са јаким јеврејским утицајем, у Јермином Пастиру, да би значео крштење: „Ако носиш Име, а немаш врлину, ништа ти не вреди што носиш Име. Одбачено камење, то су они који су носили Име, а да нису обукли девичанске одежде“ (9,13,2). Смисао је јасан: онај који је крштен, али се не освећује, не може бити спасен.

Израз „носити Име“ у овом одељку и многим другим, по свему судећи, означава значи да је чело знаменовано знаком тав то јест знаком крста. Динкел овоме даје интересантну проверу.¹⁰² Наиме Лука, уместо Матејевог израза: „И који не узме крст свој и не пође за мном, није мене достојан“ (10,38) користи „И ко не носи крста својега и за мном не иде, не може бити мој ученик“ (14,27); тако да би овај израз могао да садржи литургичку алузију на крст знаменован на челу.

Остаје и даље чудан овај хришћански обичај знаменовања знаком који означава Име Јахвеа. Но притом се заборавља да се за првобитну хришћанску заједницу Име које, у Старом Завету,

¹⁰⁰ Видети, Жан Данијелу, *Руккописи са Црне горе и њихови хришћанство*, Париз, 1957, стр. 101-102.

¹⁰¹ *Печат Духа*, стр. 16-18.

¹⁰² *Jesus Wort vom Kreuztragen*, Берлин, 1964, стр. 120-128.

означава пројаву Бога у свету, поклапа са Речју (Логосом), што је један назив за Христа као Реч Божију Оваплоћену.¹³¹ Тачно то налазимо у Јермином Пастиру, али и у Дидахи, где читамо: „Благодаримо Ти, Оче Свети, за Твоје Свето Име које си уселио у наша срца“ (10,2-3). Притом овде Име, као што је показао Петерсен, означава Реч (Логоса). Још непосредније је *Еванђеље Исцине*, беседа из 2. века прожета јудеохришћанским богословљем, која је објављена 1956. године у Цириху: „А Име Очево јесте Син“ (38,5).

Можемо, дакле, сматрати као извесно да је знак крста којим су били знаменовани први хришћани за њих представљао Име Господње, то јест Реч-Логос, и означавао да су Њему били посвећени. У грчкој средини ова је симболика постајала неразумљива. Због тога је крст био тумачен другачије. У облику + био је сматран за представу оруђа којом су казнили Исуса Христа; у облику X, посматрали су га као прво слово од X(ристос). Но суштина идеје остаје иста: ради се о посвећивању крштеног Христу.

До сада смо посматрали знак крста, у богослужењу и симболичким споменицима, у његовом најпростијем виду грчког крста. Но зна се да је током времена он попримао најсложеније облике, о чему сведочи археологија. О томе ћемо наћи студију Дома Леклерка, под појмом „Крст“ у *Речнику хришћанске археологије и богослужења* (на француском), исто тако и чланак М. Сулцберга „Симбол крста“ из 1925. Само бих хтео да скренем пажњу на једно мало познато изображење, које је веома архаично, и његов је значај у томе што спаја Крст и Име Христово, много пре него што се почело са представама Христа распетог.

Можемо приметити најпре да се веза између крста и Имена Христовог јавља веома рано у једном необичном одељку из Варнавинне посланице. Реч је о тумачењу броја 318, броја слугу Авраамових. Писац објашњава да се „18 пише са једном јотом – I која вреди 10 и једном итом - H која вреди 8: ту имате IH(σους)“ (9,8). Затим наставља објашњавајући да се 300 пише *shaw* што је *крси*. Тако 318 означава истовремено и крст и Име Христово. Што се последњег тиче, ово је први облик знака IHΣ, који ће често бити изображаван и који представља три прва слова од IH(σους).

Имало је у давнини Христово Име још један симбол, слово *уау* (дигама). На грчком је, наиме, састављено из шест слова. Притом је слово *уау* шесто слово старог грчког алфавета. Потом је нестало из алфавета, али се сачувало за означавање бројева. Гностици су се бавили разним спекулацијама везаним за ту необичну

¹³¹ Овог слика потпуно истоветно у *Теонологија јурге хришћанства*, стр. 199-216.

појаву. Чини се уосталом да је и овде реч о јудео-хришћанској позадини. Дипон-Соме је показао на име да је *уау* на једној арамејској хришћанској плочици означавало Име Божије, то јест Име Христа.¹⁴⁾ Међу Христовим монограмима познат нам је један где се *уау* везује за крст. Налази се код светог Јеронима.¹⁵⁾ Он објашњава, описујући један монограм који сличи на Ж и који је познат почев од трећег века, да на том на који он мисли грана која силази с лева надесно има облик једног *уау*, док две преостале личе на апекс (црта која је служила као акценат – прим. прев.) и на јоту, то јест на традиционалу представу крста. Занимљиво је Јеронимово тумачење који сматра да овај симбол означава *уау* сједињено са крстом. Биће, на име, да *уау* овде означава Име Христово.

Ово је врло вероватно јер тако добијени облик подсећа на змију „од мједи“ на мотки у пустињи. И сáм Христос говори о овом предобразу у Еванђељу по Јовану: „И као што Мојсеј подиже змију у пустињи, тако треба да се подигне Син Човјечији“ (3,14). А змија има облик слова *уау*. Везано за дрво на коме је, већ Јустин му даје облик крста. (*Апологија* 60,3).

Ова слика је често спомињана код Црквених Отаца. Њено новозаветно порекло јој је давало посебан ауторитет. Са друге стране, мора да је било донекле саблажњиво. Како то да је Христос представљен змијом? Ехо чуђења пред овом сликом налазимо у Животу Мојсијевом Григорија Ниског (2, 271-277). Разумљиво је да су се морала давати појашњења ове представе. Једно од најједноставнијих је било да се покаже да змија има облик *уау*, који је симбол Христовог Имена. Дипон-Соме је приметио да је управо сродност између облика слова *уау* и змије био разлог да се овом слову прида сакрални значај.¹⁶⁾ Оно што смо установили за јеврејско тав, важи и за грчко *уау*-дигаму. Древна позадина је, без обзира на грчке интерпретације, у арамејском хришћанству. Присуство овог знака у јудео-хришћанским костурницама у Палестини очигледна је потврда.

Један закључак произилази из ових примедби. Крсно знамење се појавило на почетку не као алузија на Христово страдање, него као знак Његове божанске славе. Чак и када се односи на Крст на којем је Христос умро, и тада се посматра као израз божанске силе која дејствује кроз ту Смрт; а четири крака на Крсту као симбол космичког карактера тог Спаситељног дела.

Са француског превео Новак Билић

¹⁴⁾ *Гласнички учење о слову уау*, Париз, 1946, стр. 34.

¹⁵⁾ Видети Г. Морни „Јероним Монограмат“, 1903., стр. 232-233.

¹⁶⁾ Наведено дело, стр. 72.